

İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velayet Keramet

Ed. Yusuf Şevki Yavuz. Kuramer / İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları. İstanbul 2017. 479 sayfa. ISBN: 978-605-9437-12-7

MUHAMMET AYDIN*

Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer) kendisine belirlediği misyon doğrultusunda zaman zaman çalıştay ve sempozyumlar düzenlemektedir. 4 Mart 2017 tarihinde de "İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velayet Keramet" konulu bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. İslam geleneğinde kutsiyet-velayet ekseninde ortaya çıkan başlıca telakki ve oluşumların dini ve tarihi arka planının ve on dört asırlık dini tecrübe içindeki seyrinin ele alınması, sadece Kur'an'ın evrensel mesajının mümkün olduğunca en doğru şekilde anlaşılmasına hizmet etmeyecek, aynı zamanda bugün karşı karşıya olduğumuz problemlere soğukkanlı biçimde

* Dr. Öğr. Üyesi | Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, maydin@gumushane.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0099-9024>

yaklaşmamıza imkan veren bir zihni durulmayı da sağlayacaktır. Bu çalıştayda da özgür bir tartışma platformu şeklinde tasarlanan bu toplantıya değişik ilim dallarına mensup akademisyenler davet edilmiş, açılış konferansının ardından alanında uzman bilim insanlarınca sunulan tebliğler etrafında serbest müzakere ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalıştayda açılış konferansın ardından üç ayrı oturumda altı tebliğ sunulmuş olup, her bir tebliğin ardından müzakeresi yapılmış ve oturumların bitiminde genel müzakere bağlamında on dört akademisyene söz verilmiştir.

Açılış konuşmasında Ali Bardakoğlu, çalıştaya ev sahipliği yapan Kuramer'in misyonundan ve hizmet politikasından söz etmiştir. Ona göre Kuramer, Kur'an ve sünneti yani İslam'ın ana kaynaklarını olabildiğince doğru anlamak ve anlatmak gayesiyle kurulmuş bir araştırma merkezidir. Anlamaktan kastın tek tip/standart bir anlamak olmadığını belirten Bardakoğlu, iki önemli hususa vurgu yapmıştır. İlk farklı anlayışların birbirini yok etmemesi, birbirinin özgürlüğünü kısıtlamaması gerektiğidir. Diğer de farklı anlayışların İslam'ın ana ilkelerinin içinde kalması hususudur.¹

Açılış konferansını İsmail Hakkı Ünal "Kur'an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velayet ve Keramet" başlığıyla takdim etmiştir. Her üç kavramı Kur'an ve Sünnet açısından kavramların semantiğinden hareketle hangi anlamlara geldiğini ve zamanla nasıl değişim ve dönüşüme uğradıklarını belirtmiştir. Veli kavramının Kur'an'i içeriğinin zamanla sûfiler marifetiyle nasıl anlam değişimine uğradığını söylerken, zühd ve tasavvuf hareketinin önemli temsilcilerinin yetişmeye başladığı hicri 3. asırda, ayetlerde geçen veli/evliya kelimesinin artık yeni terim anlamı kazandığını ifade etmektedir.² Ünal'a göre "hicri II. asırdan itibaren alanını, literatürünü, terminolojisini oluşturmaya başlayarak müstakil bir disiplin haline gelen tasavvuf ilmi zamanla dini metinlerin işâri ve bâtını yorumlarıyla kendine özgü bir dil geliştirmiştir." Hz. Peygamber ve sahabe döneminde vuku bulduğuna dair pek az rivayet bulunan keramet olayları/anlatıları, tasavvuf kültürünün gelişmesiyle hızla

¹ Bardakoğlu, Ali, Açılış Konuşması, İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velayet Keramet, Çalıştay ve Sempozyum Kitaplığı, Kuramer Yayınları, İst. 2017, s. 13.

² Ünal, İsmail Hakkı, "Kur'an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velayet ve Keramet", s. 29.

çoğalmış ve bazen ilahi kudretin inhisarında olan alana taşarak peygamberlerin mucizelerinde bile görülmeyen olağanüstülüklerle dönüşmüştür. Ünal çarpıcı bir tespitte bulunmaktadır ve Ebu Hanife'nin el-Fıkhü'l-ekber risalesindeki konuyla ilgili net tanımlamanın sonradan eklendiğini dile getirmiştir. Yazara göre aynı yüzyıl içinde derlenen Kitabu'z-Zühd'lerde bile keramatü'l-evliya tabiri geçmemektedir. Ahmed b. Hanbel, Osman b. Said ed-Darimi, Buhari ve İbn Kuteybe gibi selef alimlerinin eserlerinde, velilerin kerametlerine inanıp inanmayanların durumuna ilişkin bilgilerin bulunmayışı, kerametın hicri III. yüzyılın ilk yarısında henüz bir kelam problemi olarak görülmediğinin delili sayılmaktadır.³ İlk üç nesilden nakledilen kerametlerden çoğunun zayıf rivayetlere dayandığı tespitinin yanında, kerametın tanımı, mahiyeti ve değeriyle ilgili Hz. Peygambere nispet edilen bir rivayetin bulunmayışı da dikkat çekicidir. Velayet ve keramete ilişkin iki ayet konuya ışık tutmaktadır. İlkinde Allah'ın dostlarının/evliyasının mümin ve muttaki insanlar olduğu⁴ belirtilmiş, diğeri ise en değerli/ekrem/kerametli insanın en muttaki insan olduğu⁵ bildirilmiştir.

Ardından oturumlara geçilmiştir. Her oturum iki tebliğ ve tebliğlerin müzakeresinden oluşmuştur. İlk oturumun ilk tebliğini Şinasi Gündüz "İslam Öncesi Dinlerde Kutsallık Anlayışı" konusunda takdim etmiştir. Gündüz'e göre kutsal ve kutsallık dini metinlerin dini söylemin ve din dilinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Kutsal teriminin Tanrı'dan önceliği dahi söylenebilir. Tanrı fikri dahil dinin bütün kavram ve değerleri ancak kutsallıkla buluştuğunda dini bağlamda bir değer kazanır. Tanrı kavramına yer verip vermediği tartışılan Budizm gibi bazı dinsel geleneklerde kutsal fikrinin mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Profan/kutsal olmayanın zıddı olarak sunulan kutsalın bir takım özelliklerinden söz etmek mümkündür. İlk onun sıra dışılık ve bambaşka özelliğine sahip olmasıdır. İkincisi kendisinde bir güç bulundurması ve barındırmasıdır. Bir diğeri aşkınlık özelliği taşımasıdır. Aşkınlık kutsalın evrensel yapısıyla ilgili fenomenolojik bir özür. Kutsal, sıra dışı ve etkileyici özellikleri ile

³ Ünal, İsmail Hakkı, "Kur'an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velayet ve Keramet", s. 44.

⁴ Bkz. Yûnus, 10/62.

⁵ Bkz. Hucurat, 49/13.

kutsala inanan birey ya da bireyler açısından etkileyciliği ve otoritesi tartışılmaz bir niteliğe sahiptir. Diğer yandan kutsalın irrasyonel tarafından da söz edilebilir. Otto kutsalı, insanın kendisi dışındaki varlığa yönelik akıl dışı tecrübeleri şeklinde tanımlayarak kutsalın irrasyonel olduğunu iddia etmiştir. Ne var ki bu düşünce araştırmacılar tarafından tenkid edilmiştir. Zira bu iddia esasen dine ve dinin dayanağını oluşturan değerlere yönelik pozitivist bir yaklaşımın ürünüdür. Çünkü pozitivism dinle birlikte metafiziği ve kutsalı irrasyonel bir alan olarak değerlendirmiş; din, metafizik ve kutsalın rasyonaliteye dayalı aklın değil imanın sahasına girdiğini ileri sürmüştür.⁶

Gündüz ilginç bir tespitte bulunarak modernitenin kendi kutsallarını ürettiğini düşünmektedir: “Örneğin pozitivism, sekülerizm ve bunlara dayalı modernite kendi dogmatik ön kabullerini ve kendi kutsallarını üretmiştir. Akla ve tecrübi verilere dayalı bilimin mutlaklığı pozitivist bir ön kabuldür. Liberal demokrasinin ve kapitalizmin tarihin sonu olduğuna ve herkesin eninde sonunda buna eklenmesi gerektiğine dayalı bir düşünce, Batı merkezli bir modernitenin kurtuluşa dair günümüz insanına sunmakta olduğu bir çeşit kutsal modeldir. Benzer şekilde seküler hümanizmin ve Marksist ideolojinin insanın varoluşsallığına, maddeciliğe ya da sınıf mücadelesinin belirleyiciliğine dayalı değer yargıları da insanlara geleneksel dini yapıların sunduğu değerlerden farklı olarak sunulan kutsal alanlar olarak düşünülebilir.”⁷

Şinasi hocanın tebliğinin müzakeresini İsmail Taşpınar yapmıştır. Aslında Taşpınar salt müzakereyle yetinmedi ve tebliğ hacminde katkıda da bulunmuştur. Taşpınar’ın sosyolojik ve antropolojik perspektifli yorumunu buraya almak isabetli olacaktır: “Azizlik ve onunla bağlantılı olan kerametlerin de yer aldığı menkıbe literatürü, halk inançlarının çözümlenmesinde önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Menkıbeleri teşkil eden ana formlar analiz edildiğinde ise, insanoğlunun bazı temel ihtiyaçlarına karşılık gelen anlatımların menkıbeler formunda yer aldığı görülmektedir. Araştırmacılara göre bazen dinlerde kutsal kişilere nispet edilen kerametler ve menkıbelerde

⁶ Gündüz, Şinasi, “İslam Öncesi Dinlerde Kutsallık Anlayışı”, s. 65.

⁷ Gündüz, Şinasi, “İslam Öncesi Dinlerde Kutsallık Anlayışı”, s. 66-7.

yer alan ve aziz olarak tasvir edilen figürler, her bölgede daha eskiden mevcut olan figürleri kendine uyarlayarak, bölgelere ve kültür ortamlarına göre değişen özellikler kazanmış ve küçük farklılıklar ortaya koyacak şekilde yeniden üretilmiş olabilir. Bu konuda özellikle Katolik Kilisesinin Ortaçağ'da benimsediği yöntem ilginç bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.”⁸

İlk oturumun ikinci tebliğini Yusuf Şevki Yavuz “İslam Akaidinde Kutsiyet, Velayet ve Keramet İnancına İtikadi Mezheplerin Bakışı” başlığıyla sunmuştur. Yavuz, evliyanın kerametler göstermesi meselesinin bir inanç konusu yapanların ilk defa Sünni Sûfiler olmasını kuvvetle muhtemel görmektedir. Mutasavvıf Tüsteri’den referansla Ehli Sünnete mensup bütün alimlerin velilerin kerametlerine inanmadıklarına yönelik bir imada bulunduğunu söyler. Nitekim E. Sünnete mensup oldukları halde velilerin kerametlerini reddeden İbn Ebu Zeyd Kayravani, Ebu İshak İsfarayini, İbn Hazm Zahiri gibi alimlerin bulunması bunu teyit etmektedir. Alimlerin eserlerindeki beyanlarından hareketle hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda velilerin peygamberlerden üstün olup olmayacağı meselesinin tartışıldığı görülmektedir. Bu da velayet ve keramet tartışmalarının hicri üçüncü asrın sonlarında yoğun bir şekilde yapıldığını ve “velilerin kerametleri haktır” inancının bu tartışmalar neticesinde İslam akaidine girdiğini teyid etmektedir.⁹

Aslında Sufiler kerametın meşruiyyetini mucize üzerinden temellendirmeye önem verirler. Nitekim velinin elinde ortaya çıkan keramet, aslında peygamberliği kıyamete kadar devam eden Hz. Muhammed’in mucizesi olup (!) yaptığı itaatin sonucunu görmesi ve basiretinin artması için kula lütfedilen harikulade bir ilahi fiildir. Mesele bununla kalsaydı sorun değildi. Ancak konunun nereye vardığını Yavuz’dan takip edelim: “Üstelik keramet, peygamberliğin mucize ile bilinmesini engellemez. Çünkü peygamber insanlara mucizesini açıkça gösterirken; veli, kerametini gizlemeye çalışır ve peygambere tabi

⁸ Taşpınar, İsmail, “İslam Öncesi Dinlerde Kutsallık: Kutsal Eşyalar, Mekanlar ve Şahıslar”, s. 111.

⁹ Yavuz, Y Şevki, “İslam Akaidinde Kutsiyet, Velayet ve Keramet İnancına İtikadi Mezheplerin Bakışı”, s. 121.

olmasının bir sonucu olarak bu harikulade olaya mazhar olur. Aynı zamanda keramet, elinde vuku bulduğu salih müminin mezhebinin hak olduğuna (!) dair açık bir delildir. Allah'ın velilerine lutfettiği kerametlere inanmayan kâfir olur!"¹⁰

Yavuz'un tebliğinin müzakeresini Metin Özdemir yapmıştır. Özdemir'e göre Allah, tüm insanları sayısız nimetlerle onurlandırmış, bir anlamda onları maddi ve manevi alandaki meziyetleriyle keramet sahibi kılmıştır. Bize düşen iç ve dış dünyamızda potansiyel olarak bulunan bu kerametleri/yetenekleri açığa çıkarma başarısını gösterebilmektir. Keramet veli oldukları iddia edilen zatların ellerinde değil, akli selim sahibi Müslümanların derin tefekkürlerinde, azimle sürdürdükleri planlı ve programlı çabalarında, Kur'an'ın hikmetli öğretilerinde ve Hz. Peygamberin sünnetullah yani iç ve dış dünyamıza yerleştirilen ve değişmeyen ilahi yasalar çerçevesinin dışına çıkmamış olan hayatını anlatan sahih kaynaklardadır.

İkinci oturumun ilk tebliği Psikoloji perspektifinden konunun ele alınmasıydı. Muammer Cengil "Tasavvuf ve Tarikatlara Yöneliş Psikolojisi" başlığıyla tebliğini takdim etmiştir. Yazar tasavvufi yaşantıya yönelmenin psikolojik nedenlerini tasavvuf geleneğinden bazı isimlerden hareketle ele alırken; Leuba'dan iktibasla mistisizme götüren nedenleri şöyle sıralar: 1. Öz saygı gereksinimi ve kendini onaylama için eğilimler, 2. Bir kimseye ya da bir şeye kendini adamaya yönelik eğilimler, 3. Sevgi ve moral destek ihtiyacı, 4. Hem aktif hem de pasif faaliyette birlik ve barış ihtiyacı, 5. Organik ve duygusal doyum gereksinimleri.¹¹ Ardından tebliğin müzakeresini yapan Halil Apaydın, bağımlı kişilik özelliğine sahip bireylerin çevrelerine çok daha kolay uyum gösterdiklerini ve tercihlerini kolaylıkla değiştirdiklerini saptar. Tespitin devamını Apaydın'dan takip edelim: "Özellikle bizim gibi cemaatçi kültürün ağırlıklı olduğu topluluklar için bağımlı kişilik özelliği bakış açısı daha da anlamlı hale gelmektedir. Örneğin 1960 yılları sonrası hızla gelişen şehir hayatı ve köyden şehre göçün hız kazanmasıyla birlikte; şehre göç eden Anadolu insanı, çevresel kontrol edicilerini kaybedince; yalnızlığa düşmenin ve savrulmanın da etkisiyle

¹⁰ Yavuz, "İslam Akaidinde Kutsiyet, Velayet ve Keramet İncancına ...", s. 128-9.

¹¹ Cengil, "Tasavvuf ve Tarikatlara Yöneliş Psikolojisi", s. 176.

kolaylıkla çeşitli grup, yapı ve tarikatların kendilerine sunduğu birlikte olma, bir olma ve yalnızlıktan ve yabancılaşmadan kurtuluş tasavvuruna kolaylıkla yönelmişlerdir.”

İkinci oturumun ikinci tebliğini Salih Çift “Tasavvufta Velayet ve Kutsiyet İnancı Etrafında Oluşan Tasavvurlar: Tespitler ve Teklifler” başlığıyla sunmuştur. Çift veli kelimesine Kur’an ve hadisteki kullanımdan çok farklı anlamlar yüklendiğini belirtirken; bu faaliyetin aktörlerinin başında Şia ile tasavvuf erbabını görmektedir: “Şiiliği Sünnilikten ayıran en önemli mesele olan imamet, Şia ile tasavvufu birbirine en fazla yaklaştıran husus haline gelmiştir. İmamet ile bağlantılı olarak velayet, batın ilmi, keramet, şefaahat, ismet ve tevil gibi hususlar Şii düşüncenin yanında aynı derecede ehemmiyetle tasavvufta da bahis konusu edilmiştir.”¹² Keramet konusunda ilk dönem sufilerinin kevnî kerametleri değil de insanın manevî ve ahlakî yönünü ilgilendiren olağanüstü durumları asıl değerli gördüklerine vurgu yapmaktadır. Her ne kadar işin künhüne vakıf olanlar kerameti önemseyip, izhar etmek yerine gizlemeyi esas alsalar da keramet halk dindarlığı açısından son derece ehemmiyet arz etmektedir. Yazar konuyla ilgili iki teklifte bulunmaktadır. 1. Ele alınan hususların objektif bir tarzda ortaya konulabilmesi için ideolojik ön yargılardan arınmış ve niyet okuması yapma eğilimi bulunmayan bir zihinle hareket edilmeli, ehlinin beyanları üzerinden konuya vakıf olmaya çalışılmalıdır. 2. tasavvuf ve sufilerle ilgili yapılan değerlendirmelerin ve hükümlerin tarihsel seyir içerisinde ortaya çıkan manzara ile uyumlu olmasına azami özen gösterilmelidir. Tebliğin müzakeresini Abdullah Kartal yapmıştır. Kartal tasavvuf literatüründe yaygın olan zahir-batın ayırımından söz ederken sanki düşülmesi muhtemel riskin bilincindedir ve şu uyarıyı yapma ihtiyacı duymaktadır. “Sufiler, zahiri temsil eden ulema ile batında kalarak mücadele ettikleri gibi tasavvufun, zahirle ilişkisini muhafaza etmek ve temellendirmek suretiyle de benzer batını hareketlere karşı büyük mücadele vermişlerdir. Bu itibarla tasavvuf, Zahir’in de Allah’ın bir ismi olduğu ilkesinden hareketle batın ve hakikat zeminine oturan ama meşruiyeti olmadığını düşündüğü diğer batını hareketlerle

¹² Çift, Salih, “Tasavvufta Velayet ve Kutsiyet İnancı Etrafında Oluşan Tasavvurlar: Tespitler ve Teklifler”. s. 200.

mücadele eden, onlardan çok zahiri temsil eden Ehli Sünnet'in içinde yer alan bir harekettir.”

Son oturum olan üçüncü oturumda ilk tebliği Mahmut Ay “Tasavvuftaki Kutsiyet İnanışlarına Yönelik Geleneksel Eleştiri Literatürü ve Meşruiyet Temelleri” başlığıyla takdim etmiştir. Yazar İbnü'l Cevzi'den referansla teşekküründen önce de dinin temel verileriyle çelişen pratikleri olmakla birlikte özellikle kurumsallaşmayla sapmanın ileri boyutlara taşıdığını ifade etmektedir. İrfani metafiziğin paradoksal biçimde batınilikle mücadele eden Gazali marifetiyle dinsel formlara dönüştüğünü iddia edilmektedir: “Gazali'nin İhya ve Mişkätü'l Envar gibi eserleri mükāşefe, mücahede, müşahede, hal ve makamlar gibi metafizik öğelerin uydurma rivayetler ya da batını yorumlar üzerinden dinsel formlara dönüştüğü ve alternatif dini kavram ve kurumların üretildiği birer zemin haline gelmiştir.”¹³

Yazar kutsiyet inancının *ontolojik temeli* olarak *vahdeti vücud/sufi yaratılış teorisi* ve *epistemik temeli* olarak *mücahede, müşahede ve mükāşefeyi* görürken; sufi dinselliğe temel oluşturan alternatif kavram/kurumlar olarak da *ilham, velayet, keramet, şatahat ve zikir/sema'yı* zikretmektedir. Sonuç kısmında yazarın getirdiği yorumlar yerindedir: “Sufi tecrübe ve buna bağlı olarak ortaya çıkan literatürün psikolojik, felsefi ve edebi yönelimler ve içerikler taşıması, bu tecrübeyi ve metinleri dini bir perspektifle değil, felsefi, psikolojik, edebi ve sanatsal açıdan yeniden okumamıza imkân vermektedir. Tasavvufa ve öğretilerine dini meşruiyet aramak yerine olgusal bir gerçeklik olarak onun felsefi, psikolojik, edebi ve sanatsal meşruiyetini temellendirmek daha tutarlı gözükmektedir.”¹⁴ Tebliğin müzakeresini Temel Yeşilyurt yapmıştır.

Son tebliği İlhami Güler “İslam'da Otorite ve Kişi Kültünün Oluşmasının Psikoanalitik ve Dini Saikleri Üzerine” başlığıyla sunmuştur. Güler, önce dini yabancılaşma olgusu üzerinde durmuş, İslam kelimelerinin Allah'ın otoritesinin hallerini değerlendirdikten sonra aktarılan otoritelere (Hz. Muhammed'in otoritesi, Ulemanın

¹³ Ay, Mahmut, “Tasavvuftaki Kutsiyet İnanışlarına Yönelik Geleneksel Eleştiri Literatürü ve Meşruiyet Temelleri” s. 254.

¹⁴ Ay, “Tasavvuftaki Kutsiyet İnanışlarına Yönelik Geleneksel Eleştiri ...” s. 288.

otoritesi ve Yöneticilerin otoritesi) ve reddedilen otoritelere (Putların/tağutun otoritesi, din adamları ve kilisenin otoritesi) değinmektedir. Yazar dinin insanlık tarihinde iki şekilde aktüelleştiğini düşünmektedir. 1. Bilinçaltı ve toplumsal bilinç dışının put, kişi/lider ve hatta yanlış bir tek tanrı tasavvuru aracılığıyla insanın vicdan ve bilinç, akıl, düşünme kapasitelerini dumura uğratarak kör-kesin inanç/dogma, taklit ile kendine yabancılaşması. 2. İnsani yeteneklerin canlı, düşünceye dayanan, aktif, gerekçeli, diri ve faal oluşu ile aktüelleşmesi. Peygamberlik ve vahiy öğretisi.¹⁵ Güler ayrıca tasavvufun iki damarından söz etmiştir. İlki Ahmed Yesevi'nin başlattığı ve rasyonel teoloji olan Maturidi'nin içinde yetiştiği dinin duygu boyutunu ikame etmeye çalışan biraz Nakşilikte ifade olunan gelenek. Diğeri ise felsefi, sapkın ve kökü dışarıda olan bir damar ki, coğrafyamıza güneyden gelmiştir. Bu damarın Osmanlı'da tahribatı olduğunu düşünmektedir. Soru-cevap kısmının akabinde genel müzakere adı altında on dört akademisyene söz verilerek çalıştayda sunulan konulara daha spesifik bakılması ve değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Sonuç olarak bu çalıştay düşünce geleneğimizdeki önemli ve güncel değeri olan konu ve kavramları ele almıştır. Farklı disiplinlerden ve ülkemizin farklı üniversitelerinden fazla sayıda akademisyenin katılımıyla çok verimli bir bilimsel etkinlik yapıldığı söylenebilir. Akademisyenlerin kendi uzmanlık alanlarında bireysel çalışmaları değerlidir. Ancak burada olduğu gibi farklı disiplinlerden uzmanların katılımlarıyla aynı meselenin/kavramın farklı açılardan ve boyutlardan ele alınması, bireysel olarak görme imkânımız olmayan farklı noktaların görülmesine, meselelerin uzmanlarıyla tartışılmasına ve konunun daha da vuzuha kavuşmasını temin edebilmektedir. Bu manada toplantıyı organize eden Kuramer'in şahsında tüm yöneticilerini ve tebliğleriyle ve müzakereleriyle katkılar sunan değerli hocalarımıza müteşekkir olduğumuzu ifade etmek görevimizdir. Keza bu çalıştaya katılma imkânı olmayanlar için çalıştayda sunulan tebliğleri kitaplaştırmak suretiyle genel okurların istifadelerine açtıklarından ötürü de Kuramer'e ayrıca minnettar olduğumuz bilinmelidir.

¹⁵ Güler, "İslam'da Otorite ve Kişi Kültürünün Oluşmasının Psikoanalitik ve Dini Saikleri Üzerine" s. 311.

